

NÁŠ ČESKÝ MILLET? JOŽA UPRKA, LIDOVÉ A ČESKÉ UMĚNÍ

MARTA FILIPOVÁ

Seminář dějin umění, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita; m.filipova@phil.muni.cz

ABSTRACT

Our Czech Millet? Joža Uprka, Folk Art and Czech Art

In April 2022, the Albín Polášek Museum in Florida closed a large exhibition of paintings by Joža Uprka from the private collection of a collector living near Chicago. This exhibit was to be later shown at the Czech embassies in Washington and Paris. In the USA, the work of Joža Uprka is still popular, alongside expressions of folk culture, which take many forms. They range from collected items to observing folk traditions by the diaspora of many generations. The town of Cedar Rapids, Iowa, for example, has always had a strong Czech community, and today it houses the National Czech and Slovak Museum, which regularly exhibits folk art and works of art closely associated with folk culture of the homeland. The diaspora has preserved a specific Czechness, Slovakness and even a Czechoslovak character of folk art, as seen in the practices of folk culture or captured in the paintings by artists such as Uprka.

The text examines understanding of folk art as Czech and national, while I focus mainly on the territory outside of today's Czech Republic. Why has the Czech and Slovak diaspora, even in large urban agglomerations, associated folk art so intimately with the nation and national art? Who has been promoting these associations? Have they been accepted universally, or were there any alternatives of national art?

Keywords: folk art; diaspora; USA; Joža Uprka; modern art; national identity; homeland

V květnu 2022 proběhla v americkém Washingtonu řada programů, minifestivalů a výstav pořádaných nejrůznějšími ambasádami za účelem propagace kultury příslušného státu. 14. května se konal takzvaný Den Evropské unie, kdy příslušné ambasády otevřely návštěvníkům své dveře a pozvaly je do svých prostor ke všemožným akcím. Ta česká se vrátila do třicátých let s jazzovou kapelou, vzpomínkami na Voskovce a Wericha, ale také s přehlídkami českých a slovenských krojů. Součástí české prezentace byla i výstava děl Joži Uprky ze sbírek jednoho soukromého amerického sběratele. Moderna třicátých let zprostředkovaná hudbou a divadlem tak byla představena vedle folkloru zachyceného na Uprkových obrazech a lidových krojích. V zahraničí není tento zdánlivý kontrast při prezentaci „typicky české“ kultury neobvyklý. Krajané usazení v zahraničí se vždycky snažili a dodnes snaží o uchování národních tradic, kterými sobě i ostatním připomínají své kořeny. Zároveň ale i usilují o propagaci vlastní modernosti, jež má zase

za úkol dokázat, že nositelé této kultury nepocházejí z nějaké zaostalé země, ale naopak ze země po mnoha stránkách vyspělé.

I dnes tak česká diaspora v USA i v jiných zemích po celém světě udržuje vlastní verzi národní identity, kterou uchovává skrze jazyk, zvyky a tradice navázané na roční období a český kalendář. Udržování a znovuobjevování tradic, ať už slovesných, performativních či vizuálních, je v prvé řadě motivováno snahou o uchování identity a o její předání dalším generacím. V řadě druhé tu jde o propagaci národních tradic v novém prostředí, které má za úkol doložit autentičnost a svěbytnost původní kultury. V tomto příspěvku se tedy zamyslím nad otázkami utváření české identity a vnímání českého umění za hranicemi České republiky. Zde se často (i když samozřejmě ne výhradně) českost hledá ve verzi umění lidového nebo v umění, které lidovost zachycuje.

České umění mezi krajany

Sbírka obrazů Joži Uprky, která figurovala na české ambasádě ve Washingtonu, byla už dříve vystavena na dalších místech po Americe. Jedním z nich je i Muzeum a sochařské zahrady Albina Poláška na Floridě, které byly založeny nadací rodiny Poláškových. Nadace vznikla čtyři roky před Poláškovou smrtí. Polášek sám byl sochař českého původu, pocházel z Frenštátu pod Radhoštěm a do USA emigroval v roce 1901, ve svých dvaceti dvou letech. Sochařství vystudoval v USA a v Itálii a stal se vedoucím sochařského oddělení na Art Institute of Chicago.

Polášková stěžejní díla zahrnují například památník Theodora Thomase *Duch hudby* z roku 1924 v Chicagu nebo sochu *Radegast* pro Radhošť z roku 1931. Polášek ale pracoval i pro českou komunitu v Americe, se kterou udržoval těsné styky. Do této tvorby patří například monumentální socha T.G. Masaryka jako blanického rytíře, umístěná v kampusu University of Chicago. Masaryk v brnění sedí na koni na vysokém piedestalu a připomíná svou záchranu českého národa před útlakem Rakouska Uherska. [Obr. 1]

Dnešní Poláškovu muzeum vystavuje nejen dílo tohoto sochaře, ale hostí i dočasné výstavy, jako tu Joži Uprky. Jeho americký sběratel českého původu vidí Uprkovo dílo jako „bukolické a tradiční, je v něm nostalgie po jednodušších časech narušených urbanizací a industrializací“.¹ A právě toto uvědomění si nostalgie je jedním ze stěžejních motivů jak v Uprkově díle samém, tak i v jeho recepci v zahraničí.

Český Millet, Joža Uprka

Uprka se narodil v roce 1861 ve vesnici Kněždub na východní Moravě. Studoval v Praze, na Akademii v Mnichově a krátce i v Paříži. Hodně cestoval – dostal se do Itálie, Egypta, Ruska a balkánských zemí, až se vrátil zpět na Moravu. Svá díla s tematikou života na venkově za svého života úspěšně vystavoval na Moravě, v Čechách, na dnešním Slovensku i v zahraničí. Vystavoval několikrát ve Vídni, v Paříži, v Benátkách, účastnil se světové

¹ George T. Drost, A Personal Journey into Art Collecting: A Note by George Drost, in: *National Treasure: The Art of Joža Uprka from the George T. Drost Collection*, Chicago 2011, s. 2.

výstavy v St. Louis v roce 1904, společné výstavy v Londýně v roce 1911 a podobně. Do předválečné doby tak spadá jeho největší úspěch, měřený počtem výstav i kladnou recepcí jeho díla. Jeho popisný přístup přibližující se etnografickému záznamu i přetrvávající impresionistické vyjadřování z něj ale v meziválečném období učinilo malíře na okraji hlavního dění. [Obr. 2]

Výše zmíněná americká sbírka dnes čítá přes 120 děl jak Joži Uprky, tak jeho bratra Franty a syna Jana. Již dřív byla vystavena také v muzeu ve státě Iowa, zasvěceném české a slovenské kultuře. [Obr. 3] Národní české a slovenské muzeum a knihovna, jak se oficiálně nazývá, není jediným muzeem tohoto typu v USA, ale je jediným, které i nadále spojuje českou a slovenskou historii a kulturu pod jednou střechou. Tato instituce má zajímavou historii. Nachází se v městečku Cedar Rapids ve státě Iowa, mimochodem poměrně nedaleko městečka Eldon, do kterého je zasazen výjev obrazu Granta Wooda *Americká gotika* (1930), tedy díla klíčového pro zdůrazňování vlastní „americké“ tradice a jejich venkovských kořenů.

České národní muzeum v USA

Cedar Rapids vyrostlo jako město s početnou českou komunitou, která se zde začala usazovat od sedmdesátých let 19. století. Přistěhovalci z českých zemí tu pracovali na jatkách a později v dalších odvětvích průmyslu a zemědělství, vystavili si vlastní kulturní instituce včetně divadel a Sokola, kam v roce 1907 zavítal s přednáškou i Tomáš Garrigue Masaryk. Čtvrť New Bohemia, kde bylo usedlíků nejvíc, existuje v Cedar Rapids dodnes vedle čtvrti Česká vesnice (Czech Village), kde také stojí Národní muzeum.

Muzeum si prošlo doslova bouřlivou historií. Založeno bylo v roce 1974 spolkem Czech Fine Arts Foundation za účelem zachování české kultury a dědictví, sbírkových aktivit, pořádání různých akcí a přednášek. Otevřeno bylo roku 1978 ve třech místnostech a nadále se rozrůstalo. V roce 1992 se z něj stala oficiální instituce, teď už české a slovenské muzeum, a ačkoliv muzeum původně vzniklo z české nadace, dnes tvoří 40 procent sbírek artefakty ze Slovenska. Instituce získala v roce 1983 domek přistěhovalců, který byl umístěn k muzeu jako rekonstrukce života prvních usedlíků. Rostoucí sbírky si dále vyžádaly přesun do nových, větších prostor, které v roce 1995 slavnostně otevřeli tři tehdejší prezidenti: Václav Havel, Michal Kováč a Bill Clinton. Už v této době se zde konaly pravidelné výstavy, jako výběr z „pokladů z Národního muzea v Praze“ nebo *Kroje – Dress for the Dance of Life!*, je nutné podotknout, že v muzeu se dnes nachází největší sbírka krojů mimo území České republiky a Slovenska a ty nejstarší pochází z 16. století.²

Rozrůstající se instituci ale zasáhla v roce 2008 katastrofa, kdy rozvodněná řeka Cedar zatopila 8000 domácností ve městě a povodeň postihla i muzeum a knihovnu. Hodně exponátů bylo poničeno, ale při evakuaci dostaly prioritu umělecká a folklorní díla. Celá budova muzea i domek přistěhovalců byly následně přesunuty na vyšší místo a znovuotevřeny výstavou *Alphonse Mucha. Inspirations of Art Nouveau*, která zahrnovala 230 litografií, malby, fotografie, kresby a šperky.

² Our history, *The National Czech and Slovak Museum and Library*, <http://www.ncslm.org/about-ncsml>, vyhledáno 20. 5. 2022.

Dnes se muzeum však nezaměřuje jen na českou a slovenskou historii, umění a dědictví. V multikulturní Americe (a tou je i Iowa a Cedar Rapids) je misí muzea „zachovávat, prezentovat a interpretovat originální příběhy české a slovenské historie a kultury pomocí inovativních zážitků a iniciativ, které oslovují multikulturní návštěvníky jak z blízkého, tak i z dalekého okolí“.³ Snaží se tak podle svého prohlášení promlouvat k širší americké společnosti s nadčasovými a vlastně nadnárodními tématy jako svoboda, identita, rodina a komunita. Kromě dočasných výstav se tak dnes v muzeu nalézají i stálá výstava o emigraci nejen Čechů a Slováků do USA, ale i dalších etnických skupin. Výstavy zaměřené na českou a slovenskou tematiku jsou rozmanité a zahrnují počiny jako samizdat v Československu, příběhy slovenských židů nebo brože Madeleine Albrightové.

Převážně však muzeum vystavuje české a slovenské výtvarné umění především ve spojitosti s lidovou kulturou či její novodobou interpretací. [Obr. 4] Odehrála se tu třeba výstava slovenských a moravských part – vyšívaných čelenek, které nosily svobodné dívky. Party byly představeny jako originální artefakty i v reinterpretaci současných umělců a umělekyní ze Slovenska. A jak jsem již zmínila výše, výstavu zde měl i Joža Uprka. Ačkoliv je četnost výstav Uprky v USA dána motivací soukromého sběratele a jeho snahou o prezentaci vlastní sbírky, dnešní popularita Uprkových děl zprostředkovávaná různými veřejnými institucemi (jako jsou muzea a ambasády) vychází i z potřeby připomenout krajanům i všem ostatním vizi střeoevropských kořenů. Ty pro mnohé spočívají právě v lidové, venkovské kultuře, ale mohou být i zachycené akademickým malířem, který má k etnografii blízko. Uprkova tvorba tak představuje důležité propojení lidového umění a jejího uměleckého ztvárnění, propojuje folklor a folklorismus. Tyto potřeby sahají do 19. století, kdy se v krajaňských komunitách mnohdy ani nerozlišovalo mezi lidovými artefakty a jejich zachycením uměleckými díly.

Obraz domova

Uprka navíc vytváří velice specifický obraz domova. Už kolem přelomu století bylo pro Čechy ve městech jako Praha a Brno normální obdivovat lidovou kulturu a zvyky, ze kterých pocházely jejich rodiny a která z venkova rychle mizela. Ačkoliv už na konci 19. století bylo dopravně poměrně dobře dostupné, Slovácko se mohlo z pohledu velkých měst zdát jako odlehlý kraj, kde je ještě lidová kultura uchovaná ve své původnosti. A odlehlejší bylo ještě více z pohledu krajanů v Americe. Prezentováno bylo Slovácko také jako etnicky jednotné, nezasažené migrací – a to i přes poměrně početnou německou menšinu, která žila například v Hodoníně. Nebo právě kvůli ní.

A takto tento kraj zachycují i obrazy Joži Uprky. Objevují se v nich mnohé aspekty života na vesnici, který umělec většinou oslavuje v jeho slavnostní barevnosti a jásavosti. Uprkova vize vesnice je optimistická a nadčasová. Přirovnání k Milletovi, které vyslovil malíř Alois Kalvoda v roce 1911 ve svém jubilejním fejetonu k Uprkovým 50. narozeninám, tak má své limity a omezuje se převážně na téma venkova a života na něm.⁴ Tento příměr zkritizoval například Štěpán Jež v roce 1944, který upozornil, že Millet ve svých

³ Ibidem.

⁴ Alois Kalvoda, Náš český Millet, *České slovo* V, 29. 10. 1911.

obrazech klade důraz na obsah, myšlenku a tendenci. Oproti tomu: „Uprka nefilosofuje, nenaříká, neziskává sympatií pro těžce pracujícího člověka, nýbrž prostě, netendenčně líčí.“⁵ Jeho přístup je podle Ježe popisný, klade důraz na malířskou stránku obrazu, zachycuje hynoucí krásu a jde mu o dekorativní účinek v ploše.

Vedle zářivých, slavnostních krojů Joži Uprky se tak může Millet zdát pesimistický, vážný a zadumaný, protože sleduje těžké peripetie venkovského života. V čem si ale jsou podobní je snaha zachytit mizející kulturu venkova. V roce 1931 se k Uprkově tvorbě vyjádřil i V. V. Štech, který se zajímal o roli lidového umění v meziválečném Československu. Čím více mizejí kroje z Moravského Slovácka, tím se podle něj objevují častěji na Uprkových obrazech. „Uprka se těžko loučí s krásou, která mu uniká před očima, protestuje obrazy proti době, vrací se k lidovým slavnostem dávno již promíšených městskou šedí a černí.“⁶ Obyvatel venkova byl u Uprky podívanou, řekněme spektaklem, studijním objektem se zajímavou atmosférou.

Zachycení života na vesnici

Pro Uprku byl kromě barevnosti samozřejmě důležitý obsah, který měl zprostředkovat idealizovaný život na vesnici. Jeho hlavní náměty tvoří slavnosti a zvláštní události, které dovolují účastníky obléci do krojů a jejich chování stylizovat. V jeho rané tvorbě se nachází i výjevy ze všedního a pracovního života v zemitější barevnosti, které opravdu mohou vést k příměru k Milletovi. K těmto tématům se vrací i v pozdější tvorbě, ale zde jde spíše už o žánrové výjevy a lze na nich vysledovat určitou stylizaci. Ta na jednu stranu redukuje venkovský život na pestrou přehlídku barevných krojů a na stranu druhou vede v pozdější tvorbě k vypuštění nepříjemnějších témat, která by vyžadovala kritičtější pohled.

Zde se nabízí srovnání Uprkových námětů například s fotografem, který Moravské Slovácko také zachytil kolem přelomu století. Německý fotograf Erwin Raupp na Slovácku pobýval několik měsíců v roce 1904 a i on, jako Rodin dva roky předtím, Uprku navštívil. Raupp sice své náměty také do velké míry stylizoval, ale v jeho fotografiích ze stejného prostředí nacházíme i náměty s dávkou sociálního cítění a kritiky. Kromě krojovaných skupin a jednotlivců tak zachycoval například starší lidi, Romy, tvrdou práci a všednodennost na vesnici. Tyto syrovější pohledy na venkovský život jsou akcentovány černobílou fotografií, která omezeným spektrem spíše odkazuje na realismus Milleta a Courbeta a tedy moc nezapadá do vnímání venkova jako onoho idylického, bukolického a barevného prostředí, které umí lépe zachytit malba nebo akvarel a které lépe konkretizují domov pro krajany. Uprka tak zachycuje venkovany jako romantizované, noblesní primitivy, kteří jsou etnicky homogenní. Můžeme to vidět i v úspěchu Uprkova obrazu *Poslední velká pouť u sv. Antonínka*, který v roce 1925 putoval pod názvem *Festival* po řadě severoamerických měst. Vystaven byl například na prestižní přehlídce mezinárodní umění Carnegie International v Pittsburghu.

⁵ Štěpán Jež, *Joža Uprka. K pátému výročí umělcovy smrti*, Praha 1944, s. 261.

⁶ V. V. Štech, *České slovo*, 25. 12. 1931, citováno z Helena Musilová, *Joža Uprka – životní data a události*, in: *Joža Uprka. Evropan slováckého venkova 1861–1940*, Praha 2011, s. 54.

Závěr

V meziválečné době lze oblibu Uprkova díla ve Spojených státech připsat již zmíněné nostalgii. Je to nostalgie po jednodušších dobách, mizejícím světě, opuštěné domoviny a idealizovaném českém prostředí. Na druhou stranu Uprkovy obrazy obsahují i určitou univerzálnost zachycení domova, se kterou se mohli identifikovat mnozí další Slované, ale i jiní Středo- a Východoevropané přišli do Ameriky. Uprka představuje umění české, ale do určité míry i mezinárodní, které v sobě obsahuje zevšeobecnělou verzi umění domoviny.

Vně České republiky dodnes dochází k exotizaci lidové kultury a umění v její prezentaci se někdy mění na spektakl. To se ale snoubí se znovuobjevováním a uchováváním tradic mezi krajany, kteří v některých případech lidovost, opravdu vymizelou nebo mizející, znovu probouzejí. Představují tak dnešní alternativu ke statickému pojetí lidovosti v umění Joži Uprky, kterým mizející svět folkloru zachycoval. Na druhou stranu ale dokazují, že pohled zvenci jak umělkyní a umělců, tak i sběratelů nebo veřejných institucí aktivně přispívá k uchování *představy* lidového umění a jeho role v historii i současnosti.

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE

Drost George T., „A Personal Journey into Art Collecting: A Note by George Drost“, *National Treasure: The Art of Joža Uprka from the George T. Drost Collection*, Chicago 2011.

Jež Štěpán, *Joža Uprka. K pátému výročí umělcovy smrti*, Praha 1944.

Kalvoda Alois, Náš český Millet, *České slovo* V, 29. 10. 1911.

Musilová Helena, Joža Uprka – životní data a události, in: *Joža Uprka. Evropan slováckého venkova 1861–1940*, Praha 2011.

The National Czech and Slovak Museum and Library, <http://www.ncslm.org/about-ncsml>.

Obr. 1. Albin Polášek,
Masaryk jako Blanický rytíř,
1942, Chicago. Fotografie
autorky

Obr. 2. Joža Uprka, Poslední velká pouť u sv. Antonína, 1925. Sbírnka Nadace Moravské Slovácko.
Snímek podle *Joža Uprka. Evropan slováckého venkova 1861–1940*, Praha 2011, s. 273

Obr. 3. Národní české a slovenské muzeum, Cedar Rapids. Fotografie autorky

Obr. 4. Expozice krojů v Národním českém a slovenském muzeu, Cedar Rapids. Fotografie autorky